

Prigimtinė teisė ir civilizacinė pažanga: politinės teorijos prielaidos Simono Daukanto istoriografijoje

Saulius Pivoras

Vytauto Didžiojo universiteto Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto profesorius
El. paštas: saulius.pivoras@vdu.lt

Saistraukia. Straipsnyje siekiama rekonstruoti keletą svarbesnių politinės teorijos prielaidų Lietuvos nacionalinės istoriografijos pradininko Simono Daukanto istoriografijoje. Straipsnyje remiamasi S. Daukanto istorijos darbų tekstų tyrimu aptariant Daukanto plėtotas prigimtinės teisės nuostatas ir civilizacinės pažangos sampratą. Daukantas savo veikaluose rėmėsi neostoicistine prigimtinės teisės teorija, taip pat Apšvietos istoriografijos, ypač spėjamosios istorijos, darbuose iškelta civilizacinės raidos etapų ir broožų samprata. Daukanto darbuose galima atsekti pastebimą neostoicistinės prigimtinės teisės teorijos bei atskirų ryškių jos atstovų, pirmiausia Hugo Grotiuso, Samuelio Pufendorfo ir Antoine'o-Yveso Goguet poveikį. Pirmiausia tas poveikis pasireiškė perimtomis prigimtinės teisės pirmenybės, „prigimtinio socialumo“ ir privačios nuosavybės atsiradimo svarbos sampratomis. Prigimtinės teisės normos Daukantas lokalizavo seniausiuose papročiuose, todėl daug dėmesio skyrė senovės lietuvių papročių rekonstrukcijai. Apibūdindamas civilizacinę pažangą, jis naudojo šviesos ir tamsos laikotarpių, kaip ir kitų istorinės raidos stadijų, sampratas.

Reikšminiai žodžiai: neostoicistinė prigimtinės teisės teorija, civilizacinė pažanga, Apšvietos istoriografija, spėjamoji istorija.

Natural Law and Civilizational Progress: Assumptions of a Political Theory in Simonas Daukantas's Historiography

Summary. This article aims to identify and reconstruct a few main elements of political theory upon which the works of Simonas Daukantas, the founding father of the national

Received: 29/05/2019. **Accepted:** 22/10/2019

Copyright © 2019 Saulius Pivoras. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Lithuanian written history, are based. Daukantas's major works on Lithuanian history were researched while identifying and closely analyzing the passages where Daukantas specifically speaks about natural law and civilizational progress. Daukantas's history works were considerably influenced by authors of Neostoic natural law theory, such as Hugo Grotius, Samuel Pufendorf, and Antoine-Yves Goguet. This influence shows in the adopted conceptions of natural needs, natural sociability, and a characterization of the emergence of private property rights in Lithuania with the help of conjectural history methods. Daukantas traces natural law elements in the oldest customs of the people and therefore gives most attention to reconstructing and describing the mores of the ancient Lithuanians. In describing historical evolution, he applied in his works the concepts of bright and dark periods as well as the distinctions of other separate stages of civilizational progress as discussed in Enlightenment historiography and conjectural history in particular.

Keywords: Neostoic natural law theory, civilizational progress, Enlightenment historiography, conjectural history.

Ivadas

Simonas Daukantas yra žymus nacionalinės kultūros ir pilietinės savimonės ugdymo veikėjas Lietuvoje. S. Daukanto nuopelnai itin ryškūs plėtojant rašytinę lietuvių kalbą ir literatūrą, leidžiant lietuviškus vadovėlius ir apskritai remiant pradinio mokymo gimtąja lietuvių kalbą plėtrą, bendradarbiaujant su Motiejumi Valančiumi ir kitais lietuvių liaudies švietimu suinteresuotais katalikų dvasininkais bei pasaulietine inteligentija. S. Daukanto indėlis į nacionalinės lietuvių kultūros raidą ir nacionalinės istoriografijos kūrimą yra iš dalies tipiškas, bet ir unikalus, palyginti su kitais Vidurio Europos nacionalinių istoriografijų kūrėjais, atsižvelgiant į jo veiklos ir kūrybos sąlygas¹. Daukantas paliko keturis lietuvių kalba parašytus Lietuvos istorijos darbus, kurių apimtis ilgai buvo didesnė už kolektyvinius sintetinius Lietuvos istorijai skirtus darbus, rašytus tarpukario ar netgi sovietinėje Lietuvoje.

Daukantui yra skirta nemažai tyrimų. Daukanto asmenybei ir jo gyvenimo metui buvo skirtos kelios išsamios monografijos². Jose, be kita

¹ Baár M., *Historians and Nationalism: East-Central Europe in the Nineteenth Century*, Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 25–29.

² Janulaitis A., *Simanas Daukantas*, Vilnius: M. Kukta, 1913; Merkys V., *Simonas Daukantas*, Vilnius: Vyturys, 1991; Žukas S., *Simonas Daukantas*, Kaunas: Šviesa, 1988; Aleksandravičius E., *Prieš Aušrą*, Vilnius: Versus aureus, 2015.

ko, nuodugniai aptariama Daukanto socialinė bei kultūrinė aplinka, laikotarpio politinis kontekstas, amžininkų pažiūros, tačiau Daukanto istoriografija ir jos teorinės prielaidos yra aptariamoms minimaliai ar itin abstrakčiai. XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje toliau skelbtas Daukanto rankraštinis palikimas: šiuolaikine lietuvių kalba parengtas „Istorijos Žemaitiškos“ leidimas, „Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas“, „Istorija Justinaus“ palengvino Daukanto palikimo visumos tyrimus. Tiriant Daukanto rašytinį palikimą, ypač paskutiniaisiais dešimtmečiais, didžiausias indėlis yra įneštas kalbininkų, tiriant Daukanto kalbą³, taip pat atliekant tekstologinius Daukanto rankraščių bei publikuotų darbų tyrimus ir kartu pateikiant kai kurias bendresnes išvalgas apie Daukanto pasaulėžiūrą⁴. Istorikai skyrė palyginti labai mažai dėmesio grynai pačių Daukanto tekstų istoriografinėi ar šaltiniotyrynei analizei, yra tik keletas nedidelių specialių tyrimų⁵. Kruopščiai ištirtas tik S. Daukanto susirašinėjimas su Teodoru Narbutu⁶. Simono Daukanto visuomeninės

³ Subačius G., „Simono Daukanto Didžiojo lenkų–lietuvių kalbų žodyno naujadarai: individuali žodžių daryba“, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 4: *Liaudies virsta tauta*, Vilnius: Baltoji varnelė, 1993, p. 135–216; Subačius G., *Simono Daukanto Rygos ortografija (1827–1834)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.

⁴ Bončkutė R., „Pirmoji lietuviška istorija: du Simono Daukanto „Darbų“ rankraščiai“, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius, 1993, p. 50–62; Bončkutė R., „S. Daukanto istoriografinių darbų rankraščiai“, *XIX amžiuo įžengus. Senoji Lietuvos literatūra*. 3 knyga, Vilnius: Pradai, 1994, p. 113–148; Bončkutė R., „Alberto Vījūko-Kojalavičiaus veikalo *Historia Lituana* recepcija *Istorija Žemaitiška*“, *Senoji Lietuvos literatūra*, 2009, 27 knyga, p. 353–377; Bončkutė R., „Teodoro Lepnerio apybraižos „Prūsijos lietuvis“ citatos Simono Daukanto veikale „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“, *Knygotyra* 71, 2018, p. 161–196.

⁵ Ivinskis Z., „Simanas Daukantas ir Lietuvos istorija“, *Naujoji Romuva*, Nr. 11, 1936, p. 247–250; Ivinskis Z., „Lietuvių kultūros istorikas Simanas Daukantas“, *Naujoji Romuva*, Nr. 12, 1936, p. 275–277; Berenis V., „Simono Daukanto ir Juozo Jaroševičiaus istorinės Lietuvos samprata“, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius: Viltis, 1993, p. 90–103; Krapauskas V., „The World of Simonas Daukantas and the Beginnings of Lithuanian Historiography“, *Nationalism and Historiography: The Case of Nineteenth-century Lithuanian Historicism*, Boulder: East European Monographs, 2000, p. 63–90; Kiaupa Z., „Simono Daukanto parengti Lietuvos Metrikos medžiagos rinkiniai“, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius: Viltis, 1993, p. 104–117.

⁶ *Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis dialogas*. Pratarėmė, įvadas, laiškų komentavimas, Teodoro Narbuto laiškų vertimas, Reda Griškaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.

politinės pažiūros buvo analizuotos specialiai⁷. Jono Repšio darbai, pirmiausia jo rankraščiu likusi disertacija remiasi kruopščia sisteminė analize. Repšio analizėje dalis Daukanto visuomeninių nuostatų yra apibūdinta tiksliai bei detaliai, tačiau turi ir rimtų trūkumų, nes Repšio darbai yra susieti su marksistinės filosofijos ir sociologijos interpretacinėmis schemomis, terminologija, dalis vertinimų yra ideologizuoti, kartais šališki. Repšiui atliekant savo tyrimą buvo, be kita ko, tik iš dalies įmanoma įdėti Daukanto tekstų visumos kompleksinė analizė, nes kai kurių svarbių Daukanto darbų dar buvo prieinami tik rankraščiai, iš jų – „Pasakojimo apie veikalus lietuvių tautos senovėje“.

Žiūrint iš kitų šalių mokslininkų, įskaitant visą Vidurio Rytų Europos regioną⁸, plėtojamų šiuolaikinių politinės teorijos ir politinės minties tyrimų perspektyvos, teorinių prielaidų, kuriomis remiasi S. Daukanto istoriografija, rekonstrukcija, atitinkanti šių dienų politinės teorijos tyrimų principus ir pasiekimus, yra dar tik pradinėje stadijoje. Iš esmės tam skirtas tik Justino Dementavičiaus knygos skyrius, analizuojantis Daukanto valstybės, valdžios, tautos sampratą ir su jomis susijusius politinius principus, be kita ko, atidesnį dėmesį atkreipiant į S. Daukanto ir Giambattista'os Vico požiūrių artimumą⁹, taip pat keletas kitų autorių straipsnių, atskleidžiančių Daukanto respublikoniškas politines nuostatas¹⁰.

Daukanto istoriografijos teorinės prielaidos iki šiol nebuvo pakankamai atskleistos, nes ieškota pirmiausia individualių autoritetų, kurie darė įtaką. Tad įtaka buvo apibrėžiama gana mechanistiškai. Negalima kildinti teorinių Daukanto prielaidų, pavyzdžiui, vien iš

⁷ Repšys J., Simono Daukanto visuomeninės ir politinės pažiūros. Filosofijos mokslų kandidato disertacija. Nepublikuotas rankraštis, Vilnius: Vilniaus universitetas, 1961.

⁸ Trencsényi B., Janowski M., Baár M. et al., *A History of Modern Political Thought in East Central Europe*, Oxford: Oxford University Press, 2016–2018, Vol. 1–2.

⁹ Dementavičius J., „Simonas Daukantas. Politinio mąstymo apmatai Lietuvai“, Dementavičius J., *Tarp ūkininko ir pūliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 40–72.

¹⁰ Kuolys D., „Simonas Daukantas – „įspėjęs ateities dvasią“, *Liaudies kultūra* 4 (181), 2018, p. 24–32; Pivoras S., „Politinės mąstysenos tradicijos Simono Daukanto istoriografijoje: respublikonizmas ir verslumas“, *Darbai ir dienos* 70, 2018, p. 89–111.

Jeano-Jacques'o Rousseau socialinės politinės teorijos, kaip tai daro Elvyra Usačiovaitė¹¹ ar iš pradžių darė Bronius Genzelis¹² remdamasis tuo, kad Daukanto tekstuose esą gerai atsekamos visuomenės sutarties idėjos. Iš viso abejotina, ar pats Rousseau tiesiogiai turėjo bent kokį poveikį, nes išnašų į Rousseau darbus Daukanto tekstuose nėra, savo asmeninėje bibliotekoje jis neturėjo Rousseau veikalų. B. Genzelis vėliau koregavo savo pirminį aiškinimą, tvirtindamas tikrai tai, kad Daukanto požiūris „asocijuojasi su rusoistine koncepcija“¹³. Žodis „asocijuojasi“ yra atsargiai bei apdairiai parinktas, nes tiesiogiai „rusoistinės koncepcijos“ terminas vargiai tinka Daukanto darbuose reikštomis idėjoms.

Šio straipsnio tikslas yra išnagrinėti tik kelias iš daugelio Daukanto istoriografijos teorinių prielaidų, kurios iki šiol buvo mažai nagrinėtos, o būtent neostocistinės prigimtinės teisės teorijos pradininkų pagrindinių nuostatų, taip pat civilizacinės pažangos sampratų interpretacijas Daukanto istoriografijoje. Šie du aspektai yra glaudžiai susiję, nes vienas iš svarbiausių XVIII a. istoriografijoje ir socialinėje bei politinėje filosofijoje keltų klausimų buvo, kaip vyko visuomenės raida, pereinant nuo prigimtinės būklės į civilizaciją?

Straipsnis remiasi Kembridžo mokyklos atstovų (daugiausia – Johno Pococko) taikytais metodologiniais analizės principais idėjų istorijos tyrimuose. Pirmiausia J. Pococko atlikta ir šešiuose tomuose 1999–2015 m. skelbta Apšvietos istoriografijos klasiko Edwardo Gibbono istoriografijos ir jos teorinių idėjinių kontekstų analizė¹⁴ yra sektinas pavyzdys, tinkamas pritaikyti analizuojant politinės minties ar teorijos, kaip istoriografijos tam tikros dimensijos, medžiagą. Straipsnyje konkrečiai laikomasi metodologinės nuostatos nagrinėti Daukanto

¹¹ Usačiovaitė E., „Simboliai Simono Daukanto veikaluose“, *Sovijus. Tarpdalykiniai kultūros tyrimai* 5 (1), 2017, p. 24–44.

¹² Genzelis B., *Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1972, p. 70.

¹³ Genzelis B., *Socialinės ir politinės minties raida Lietuvoje*, Vilnius: Margi raštai, 2005, p. 148.

¹⁴ Pocock J. G. A., *Barbarism and Religion*, vol. 1–6, Cambridge: Cambridge University Press, 1999–2015.

tekstus jų teoriniuose idėjinuose kontekstuose, pirmiausia imant kaip tokį kontekstą ne tarp amžininkų paplitusias pažiūras (tai tiesiog yra atskiro tyrimo tema), atspindimas spaudoje ar kituose laikotarpio dokumentuose, o tam tikrus teorinių giminingų idėjų kompleksus (niekada ne pavienių autorių, o būtent kelių autorių atstovaujamus idėjų kompleksus ar visumas, neretai įvardijamus kaip mąstymo tradicija), kuriems atstovavo įvairūs autoriai, gerai žinomi Daukantui. Tas žinomumas yra patikrinamas, remiantis prieinamais įrodymais (Daukanto laiškais ar jo asmeninės bibliotekos knygų sąrašais). Daukantas savo darbuose beveik necitavo ir išnašose nenurodydavo teorinių šaltinių, tad bent dalies jo teorinių prielaidų rekonstrukcija yra kebli, niekada negalės būti visiškai tiesiogiai tekstologiškai neabejotinai patvirtinta. Aišku, idėjinės įtakos galima atsekti remiantis jo teorinių knygų išrašais, kurie yra itin negausūs ir kurie, kartu su istorinių šaltinių, spaudos ir pan. išrašais, buvo tirti J. Repšio¹⁵, taip pat Romos Bončkutės, kuri paskelbė reikšmingiausių išrašų, kaip šaltinio, publikaciją¹⁶. Rekonstrukcijos būdas, kuris realizuojamas šiame straipsnyje, susideda iš to, kad pirmiausia nagrinėjama Daukanto asmeninėje bibliotekoje buvusių knygų ar kituose šaltiniuose (pavyzdžiui, laiškuose) paliudytų kaip Daukanto vertintų ir autoritetais laikytų politinės teorijos autorių idėjų ar tam tikrų sampratų analizė, remiantis specialiai jas tyrusiųjų darbais (originalūs teorijų autorių tekstai naudojami minimaliai, nes tiesioginis tekstologinis palyginimas dažniausiai neįmanomas, tiriamas ne vieno ar kelių mąstytojų, o tam tikros mąstymo tradicijos poveikis). Lygia greta tiriami patys Daukanto istoriniai veikalai ir kiti veikalai, identifikuojami bei įdėmiai analizuojami tie samprotavimai, kurie yra susiję su tiriamomis teorinėmis sampratomis. Būtent toks lygiagretus teorinių politinės ir moralinės filosofijos sampratų ir istoriografinių tekstų tyrimas bei sampratų ir idėjų (jų giminingų visumų) lyginimas yra

¹⁵ Repšys J., „S. Daukanto pažiūros į istorinį procesą ir istorijos mokslo uždavinius“, *LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Filosofija* III, 1963, p. 118–119.

¹⁶ Bončkutė R., „Iš trijų Simono Daukanto užrašų knygų“, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius, 1993, p. 195–206.

būdingas minėtam Johno Pococko darbui apie E. Gibbono istorinius veikalus ir jų teorinius kontekstus.

1. Daukanto istoriografijos teorinis ramstis – neostoicistinė prigimtinės teisės teorija

1.1. Kertiniai neostoicistinės prigimtinės teisės teorijos teiginiai

XVII a. pradėjusi formuotis neostoicistinė prigimtinės teisės teorija vėliau tapo pagrindu šiuolaikinei žmogaus teisių teorijai ar moderniai liberalizmo politinei filosofijai. Neostoicistine ji buvo pavadinta kaip atgaivinusi ir plėtojusi stoikų prigimtinės teisės idėjas. Prigimtinės teisės teorijos pradininkais ir reikšmingiausiais atstovais yra laikomi Hugo Grotiusas ir Samuelis Pufendorfas¹⁷. Vėliau jais rėmėsi daugiau autorių, galima paminėti, kad ypač juos vertino ir pagrindinius jų teiginius perėmė Giambattista Vico, kuris Grotiusą, Seldeną ir Pufendorfą vadino „trimis prigimtinės tautų teisės valdovais“¹⁸. Nors taip pat svarbu pažymėti, kad ši teorija netapatintina su apskritai prigimtinės teisės mokslu, jo raida, nes kitų prigimtinės teisės mokslo vystymui reikšmingų autorių, pavyzdžiui, Johno Locke'o ar Thomaso Hobbeso ir kitų, požiūris kai kuriais aspektais reikšmingai skyrėsi nuo tos neostoicistinės teorijos, kuri vystėsi nemaža dalimi kaip humanistinė kontreakcija į Hobbeso autoritarizmą¹⁹. Locke'o ir Hobbeso prigimtinės teisės teorijos versiją kai kurie autoriai dar vadina visuomenės sutartimi grįstos prigimtinės teisės teorija²⁰.

¹⁷ Tuck R., „The ‘Modern’ Theory of Natural Law“, Pagden A. (ed.), *The Languages of Political Theory in Early-Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, p. 99–119.

¹⁸ Morrison J. C., „Vico’s Doctrine of the Natural Law of the Gentes“, *Journal of the History of Philosophy* 16 (1), 1978, p. 51.

¹⁹ Wright J. K., *A Classical Republican in Eighteenth-Century France: The Political Thought of Mably*, Stanford: Stanford University Press, 1997, p. 87.

²⁰ Pearson S. A. Jr., „Natural Law and the American Regime: Conflicting Perspectives on Founding Principles“, Wright B. J. Jr., *American Interpretations of Natural Law: A Study in the History of Political Thought*, Abingdon: Routledge, 2016, p. XIII.

O štai Grotiuso ir Pufendorfo versija atmetė visuomenės sutarties idėją. Grotiusas prigimtine teisę atsiejo nuo Dievo autoriteto, tvirtino, kad ji slypi žmonių prigimtyje ir egzistuoja net ir nesant Dievo. Valstybių valdovų valdžia nėra absoliuti kaip kylanti iš Dievo, nes ji yra apribota prigimtinė teise. Grotiusas apskritai kūrė teisių teoriją, kurios pagrindinė prielaida ta, kad tam tikras teisės žmogus įgyja ne laikydamasis įstatymų, o jas turi nuo gimimo. Prigimtinė teisė – tai ne duotos, autoritetu (religiniu ar pasaulietiniu) nustatytos, o subjektyvios teisės. Grotiusas savo veikalo „Apie karo ir taikos teisę“ įvade prigimtine teisę apibrėžė žmogaus polinkiu į socialumą (*appetitus societatis*)²¹ ir suprato šį prigimtinių socialumą kaip vienas kito teisių, subjektyviai suprastų, gerbimą²². Tai yra minimalaus socialinio sugyvenimo užtikrinimo sąlyga, kuri taip pat numato individo savęs paties srities ribas. Nes ta individo savęs paties sritis yra nustatyta nuo gimimo, kaip individo gyvybė, laisvė, kūnas ir visa kita gamtoje, ko būtinai reikia tenkinti individo būtinausiems poreikiams. Tiems būtinausiems poreikiams priskirtinas ir daiktų, kaip nuosavybės, savinimasis bei sutarimu paremti santykiai su kitais individais. Priešingai Hobbeso požiūriui Grotiusas laikė, kad žmogiškoji prigimtis, kurios esmė yra moralinės žmogaus savybės, sudaro prielaidas idealiai moralinio pasaulio santvarkai ir įstatymų tikslas yra tik apsaugoti šią santvarką, o ne ją sukurti²³. Prigimtinė teisė tad yra pirmenybinė, palyginti su kitomis teisės šakomis ar sritimis. Esminė sąvoka, kuria remiasi Grotiusas, apibūdinamas tiek santykius tarp individų, tiek tarptautinius santykius, yra teisingumas, kuris susieja tarptautinę teisę su prigimtinė teise. Tarptautinė teisė turi remtis prigimtinė teise ir jai neprieštarauti. Grotiusui pagrindinė tezė, kaip yra nustatę jo

²¹ Grotius H., „Prolegomena to the First Edition of *De Jure Belli ac Pacis*“, Grotius H., *The Rights of War and Peace*. Edited and with introduction by Richard Tuck. Book 3, Indianapolis: Liberty Fund, 2005, p. 1747.

²² Haakonssen K., „Hugo Grotius and the History of Political Thought“, Haakonssen K. (ed.), *Grotius, Puffendorf and Modern Natural Law*, Aldershot: Ashgate, 1999, p. 37–38.

²³ Ten pat.

darbus tyrę autoriai, yra ta, kad tarptautiniai santykiai ir tarptautinė teisė turi būti grindžiami teisingumu. Teisingumas tiek žmonių, tiek valstybių tarpusavio santykiuose yra esminis prigimtinės teisės reikalavimas. Būtent teisingumas yra ir tas matas, kuriuo turi ir gali būti pamatuojama, ar karas yra teisingas, ar ne. Bet svarbiausia, kad kiekviena tarptautinė sutartis, kuri grįsta teisingumu ir sudaryta sąžiningai, yra paremta prigimtinė teise. Pati žmogaus prigimtis esą reikalauja laikytis sąžiningų susitarimų²⁴.

Samuelis Pufendorfas plėtojo Grotiuso idėjas, pirmiausia prigimtinio socialumo. Prigimtinių socialumą Pufendorfas aiškino kaip reiškinių, gimstančių iš prigimtinėje būklėje izoliuotų individų poreikio bendrauti siekiant išlikti. Pufendorfui prigimtinė ar pradinė žmonijos būklė yra ne „visų karo prieš visus“ (priešingai Hobbesui, kurį Pufendorfas kritikavo) būklė, o individų ir šeimų susibūrimo, siekiant apsisaugoti nuo laukinių žvėrių, būklė. Esant šiai būklei valdžios dar nėra, bet žmonės yra socialūs ir taikūs²⁵. Pasak Pufendorfo, „fundamentalus gamtos įstatymas, kad kiekvienas žmogus turi, kiek tik įstengia, remti ir išlaikyti taikų Sambūvį su kitais“²⁶. Privačios nuosavybės kilmės aiškinimas, kurį pateikė Pufendorfas, yra priešingas nuosavybės kildinimui iš sutartinių santykių. Pasak Pufendorfo, iš pradžių nebuvo nuosavybės teisių, jos vėliau rutuliojosi tuo pagrindu, kad jokia šeima ar individas negalėjo pretenduoti į daugiau nei jam reikėjo išgyvenimui. Privati nuosavybė formavosi individui ar šeimai užimant (nusavinant) sklypą, kurį pajėgė apdirbti²⁷.

Prancūzų istorikas ir teisininkas Antoine'as-Yvesas Goguet prie neoistoicistinės prigimtinės teisės teorijos plėtojimo prisidėjo savo istorine analize, paremta istoriniais įvairių tautų duomenimis, ko-

²⁴ Bryner G., Vetterli R., „Hugo Grotius and Natural Law. A Reinterpretation“, *The Political Science Review* 22 (1), 1993, p. 387–393.

²⁵ Palmeri F., *State of Nature, Stages of Society: Enlightenment Conjectural History and Modern Social Discourse*, New York: Columbia University Press, 2016, p. 30.

²⁶ Pufendorf S., *Of the Law of Nature and Nations*, Oxford: L. Lichfield, 1710, p. 111.

²⁷ Hont I., *Jealousy of Trade: International Competition and the Nation-State in Historical Perspective*, Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 2005, p. 178.

kios buvo pirmą kartą prigimtinės teisės normos, kurias išreiškė ne įstatymų leidėjų duoti, o savaime, natūraliai žmonėms tarpusavyje bendraujant susidarę papročiai, teisiniai papročiai. Goguet laikomas vienu įtakingiausių iš tų, kurie po J. Locke'o rašė apie teisės, teisės normų, teisėtavokos kilmę. Jis yra ir žymus Apšvietos istoriografijos atstovas. 1758 m. pasirodė jo darbas *De l'origine des loix, des arts, et des sciences; et de leurs progrès chez les anciens peuples* („Apie įstatymų, menų ir mokslų kilmę ir jų pažangą tarp pačių seniausių tautų“). Jis XVIII a. susilaukė daug leidimų, buvo verčiamas į įvairias kalbas (anglų, vokiečių, ispanų, italų), juo buvo plačiai remiamasi pirmojo „Encyclopaedia Britannica“ leidimo tomuose²⁸. Goguet darbą labai vertino ir juo rėmėsi J. G. Herderis²⁹. Goguet darbas XVIII a. istorinėje literatūroje buvo žymus tarp tokios šios literatūros (istoriografijos) atmainos, kuri siekė aprašyti menų ir mokslų vystymąsi, t. y. žmogiškosios dvasios raidą. Pats Goguet savo darbo rūšį įvardijo kaip *l'histoire de l'esprit humain*, vokiečių XVIII a. historiografijoje, kur šis darbas buvo labai vertinamas, jo rūšis buvo nusakoma kaip *Geschichte des menschlichen Geist*³⁰. Šis ambicingas darbas buvo skirtas tirti žmonijos pažangos istoriją per šešias vystymosi pakopas ar aspektus: teisėtavokos ir viešosios valdžios vystymasis, menų ir amatų vystymasis, mokslų vystymasis, komercijos pažanga, karo meno ir galiausiai – papročių ir elgesio raida. Bet materialinę pažangą Goguet laikė tik moralinių ir intelektualinių pasiekimų pagrindu³¹. Goguet laikėsi panašaus požiūrio, kaip ir kiti neostoicistinės prigimtinės teisės teorijos autoriai, kad valdžia kilo iš žemės nuosavybės teisės formavimosi, žemę pasidalijant ir nusavinant kaip privačią

²⁸ Liggio L. P., Chafuen A. A., „Cultural and Religious Foundations of Private Property“, Colombatto E. (ed.), *The Elgar Companion to the Economics of Property Rights*, Cheltenham: Edward Elgar, 2004, p. 5.

²⁹ Wolloch N., „Facts, or Conjectures“: Antoine-Yves Goguet's Historiography“, *Journal of the History of Ideas* 68 (3), 2007, p. 431.

³⁰ Carhart M. Ch., *The Writing of Cultural History in Eighteenth-Century Germany*, PhD Dissertation, New Brunswick: Rutgers University, 1999, p. 140.

³¹ Ten pat, p. 432.

nuosavybę. Tik po tokio pasidalijimo, kuris išreiškė atsiradusią teisę (pirmosios teisės normos – susijusios su žemės nuosavybės teise, pasak Goguet) ir apskritai reikškė prigimtinės būklės pabaigą, atsirado valdžia. Priešingai T. Hobbeso, kuris valdžios atsiradimą laiko pirmesniu nei teisės normų ir teisės, nes esą valdžia buvo reikalinga užtikrinti tvarkai, teisingumui ir taikai visuomenėje, požiūriui³², Goguet nuomone, bendrųjų ir specialiųjų teisės normų atskirose srityse atsiradimas buvo būtina technikos, mokslų, menų ir apskritai bet kokios civilizacinės pažangos sąlyga³³. Jis tvirtino, kad pirmųjų teisės normų atsiradimas nebuvo apgalvotas ir apsvarstytas aktas, jis įvyko remiantis nebyliu sutarimu, į kurį žmonės natūraliai linko. Patys pirmieji susitarimai ar sąlygos nebuvo išreikšti, jie buvo numanomi, o „jų kilmė yra tas teisingumo ir lygybės jausmas, kurį žmonių širdyse nuo gimimo įdiegė Apvaizda. Jie kyla iš šios vidinės šviesos, kuri išmoko atskirti, kas teisinga, nuo to, kas neteisinga. <...> negalima galvoti, kad pirmieji įstatymai visuomenėje buvo kokių nors svarstymų vaisius, patvirtintas iškilmingu ir apgalvotu veiksmu. Jie natūraliai susiformavo kaip nebylaus sutarimo rezultatas“³⁴. Šis nebylus sutarimas reikėsi per papročius, kurie buvo pirmos ir ilgą laiką – vienintelės teisės normos. Netgi politinė valdžia pirmąkart atsirado remiantis tuo pačiu nebyliu sutarimu³⁵. Toks sutarimas susidarė ne dėl siekio išvengti „visų karo prieš visus“, o pirmiausia dėl natūralaus polinkio, dėl socialios žmogaus prigimties.

³² Pocock J. G. A., *Barbarism and Religion*, volume 4: *Barbarians, Savages and Empires*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, p. 42–43.

³³ Rohbeck J., Groepler E., „La philosophie de l’histoire chez Antoine-Yves Goguet : chronique biblique et progrès historique“, *Dix-huitième Siècle*, 2002, vol. 34, p. 264.

³⁴ Goguet A.-Y., *De l’origine des loix, des arts, et des sciences; et de leurs progrès chez les anciens peuples*, Paris: Knapen, 1778, t. 1, p. 15–16.

³⁵ Liggio & Chafuen, 2004, p. 5.

1.2. Daukanto indėlis empiriškai grindžiant prigimtines teisės teoriją: Lietuvos atvejis

Neostoicistinės prigimtines teisės teorijos autoritetų darbais S. Daukantas domėjosi dar nuo studijų Vilniaus universitete laikų, kai pusmečiui buvo iš Vilniaus universiteto bibliotekos pasiskolinęs šios teorijos pradininko Hugo Grotiuso veikalą „Apie karo ir taikos teisę“, taigi turėjo laiko gerai jį išstudijuoti³⁶, panašiai studijavo kito žymaus šios teorijos atstovo, Johno Seldeno, darbą, savo bibliotekoje turėjo Samuelio Pufendorfo veikalą³⁷. Goguet veikalą (ne pirmojo, o 1778 m. leidimo) Daukantas taip pat buvo išsigijęs savo asmeninei bibliotekai³⁸. O asmeninėje bibliotekoje jis kaupė tik tas knygas, kurias itin vertino ir ne kartą skaitė.

Daukantas aiškiai palaiko ne T. Hobbeso ir jo sekėjų, o H. Grotiuso ir S. Pufendorfo, su kurių darbais buvo gerai susipažinęs, pusę, rašydamas, kad žmogus yra sociali būtybė iš prigimties: „<...> žmogus nuo pirmosios dienos lig savo paskuojės karšaties turi visados draugėję gyventi, kaipogi be draugės nieksai negalėtų ant svieto patekti, o ir gimęs be jos ilgainiui pragaištų.“³⁹

Atpasakodamas Žemaičių skundą Konstanco bažnytiniame susirinkime Daukantas prideda savo apibendrinantį teiginį – komentarą, kad dieviškoji teisė (*jus divinum*) negali paneigti prigimtines teisės: „Dievo įstatymai negal naikinti gymės, arba natūros, įstatymų.“⁴⁰ Todėl teisių nepripažinimas pagonims buvo neteisėtas ir neteisingas. Pirmiausia teisės į nuosavybę, kuri yra prigimtine teisė. Apskritai, pagonių lietuvių teises Daukantas gina, tiksliau, kritikuoja jų nepaisymą ir neigimą ne todėl, kad pagoniškąją pasaulėžiūrą ar vertybes laikytų savaime teisingomis, o remdamasis prigimtimine teise. Krišk-

³⁶ Lebedys, 1972, p. 309.

³⁷ Ten pat, p. 317.

³⁸ Biržiška M., „Simono Daukanto biblioteka“, *XXVII knygos mėgėjų metraštis*, Kaunas, 2, 1937, p. 66.

³⁹ Daukantas S., Būdas, p. 561.

⁴⁰ Daukantas S., *Istorija Žemaitiška*, t. 2, p. 126; Daukantas S., Pasakojimas, p. 674.

čionybės platintojai neturėjo teisės nepaisyti prigimtinės teisės – tokia Daukanto pozicijos esmė. Apie patį Kryžiuočių ordiną Daukantas sako, kad jis įkurtas „ant gėdos žmogaus gymės“⁴¹, t. y. prigimtinėi teisei prieštaraujančiu tikslu, vėliau kryžiuočius Daukantas smerkia, kad jie „gymės pačios įstatymus mynioja“⁴², „nė kokios teisybės neužlaiko ir žmogaus gymę mynioja po kojomis“⁴³.

Rėmimasis teisingumu, tiek tarpusavio santykiuose, tiek santykiuose su gretimomis tautomis, anot Daukanto, yra esminis senovės lietuvių paprotinės teisės bruožas: „<...> teisumas darbuose bei kalboj ne vien visų saugojamas, bet alvienam įgimtas“⁴⁴, o tai atitinka Grotiuso formuluotą santykių tarp žmonių ir tarptautinių santykių idealą. Baudžiamos įvedimą Lietuvoje XV–XVI a. Daukantas vertina kaip „amžinos tamsybės“ įvedimą. Baudžiauninkas gimsta pasmerktas „amžinai tamsybei“⁴⁵, nors, remiantis krikščioniško mokyimo tiesomis, taip pat prigimtinės teisės teorijos požiūriu, turėtų gimi laisvas: „<...> pagal žmogaus būdą visi žmonės liuosais turėjo gyventi.“⁴⁶ Kritikuodamas baudžiamą Daukantas pirmiausia remiasi prigimtinės teisės principais⁴⁷.

Dabartinio „teisės“ termino reikšme Daukantas vartoja žodį „įstatymas“. Savo lenkų–lietuvių kalbų žodyne Daukantas lenkiško *prawo* atitikmeniu nurodo lietuvišką *įstatymas*⁴⁸. Dieviškąją teisę, kaip minėta, Daukantas griežtai skiria nuo prigimtinės. Savo istorijos darbuose jis skirsto teisės normas į tris pagrindines rūšis: „gymės įstatymai“, „ūkės įstatymai“ („ūkiški įstatymai“) ir „tautų įstatymai“, o tai atitinka dar romėnų teisės teorijoje žinomą *jus naturale*, *jus*

⁴¹ Ten pat, t. 1, p. 256.

⁴² Ten pat, p. 434.

⁴³ Daukantas S., Pasakojimas, p. 647.

⁴⁴ Daukantas S., *Istorija Žemaitiška*, t. 1, p. 77–78.

⁴⁵ Ten pat, p. 285.

⁴⁶ Daukantas S., Būdas, p. 407.

⁴⁷ Repšys J., „Visuomeninės-politinės S. Daukanto pažiūros“, *Pergalė*, Nr. 12, 1960, p. 121.

⁴⁸ *Simono Daukanto raštai, Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas*, t. 2, p. 348.

civile ir *jus gentium* skyrimą. Daukantas seka Grotiusu, tarptautinę teisę siedamas su prigimtinine teise. Taikos sutarčių, tarpvalstybinių susitarimų apskritai laužymas, jei vienintelis pateisinimas yra vien tik sava nauda, neatitinka prigimtinė teise grįstų tarptautinių santykių, nes sutarčių nesilaikymas turi būti pagrįstas. Maskvos valdovus XV–XVI a. Daukantas apibūdina kaip dažnai besielgiančius priešingai tarptautinei teisei: „<...> tiktai pragumo tykojo visus tautų įstatymus po kojomis trivoti.“⁴⁹ Ivanui IV Žiauriajam Daukantas prikiša tarptautinės teisės normų, suderintų su prigimtinė teise, nesilaikymą, žodžio ir sutarčių laužymą be priežasties, nes „Ivanas yra tas, kurs sandarus ir bendrybę laužo be kokio lyčiaus“⁵⁰, įvardija jį kaip „laužytoją visuomenių tautų įstatymų“⁵¹.

Daugiausia neostoicistinės prigimtinės teisės teorijos atspindžių galima rasti originaliausiame Daukanto darbe – „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“. Daukanto „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ nemaža dalimi yra papročių, bet dar tiksliau būtų sakyti – lietuvių paprotinių teisinių normų – rekonstrukcija. Neostoicistinės prigimtinės teisės teorijos požiūriu tam tikri papročiai yra natūralūs ar prigimtiniai, nes jie kyla iš žmogaus poreikių, kurie savo ruožtu yra natūralūs, nes kyla iš žmogaus prigimties. Kaip teigė G. Vico, religijos, tuoktuvių ir laidotuvių papročiai yra prigimtiniai, išreiškiantys prigimtinės paprotinės teisės normas, bet jie taip pat sudaro pilietinės visuomenės ir žmoniškumo pagrindus⁵². Būtent šiuos papročius Daukantas bando išsamiai rekonstruoti ir aprašo „Būde“. Vico taip pat yra tvirtinęs, kad kalbiniai duomenys gali atskleisti pačius seniausius žmonijos papročius, t. y. ankstyvasias teises normas⁵³. Daukantas, rinkdamas duomenis apie lietuvių kalbą, irgi domėjosi, kiek kalba atspindi seniausią lietuvių teisę, prigimtinę teisę.

⁴⁹ Daukantas S., *Istorija Žemaitiška*, t. 2, p. 341.

⁵⁰ Ten pat, p. 360.

⁵¹ Ten pat, p. 399.

⁵² Morrison J. C., „Vico’s Doctrine of the Natural Law of the Gentes“, *Journal of the History of Philosophy* 16 (1), 1978, p. 53–54.

⁵³ Ten pat, p. 56.

Visai originalus yra Daukanto neostoicistinės prigimtinės teisės teorijos nuostatų perkėlimas apibūdinant ne tik individų, bet ir tautos prigimtines teises. Ne tik tautų-valstybių, o ir pavergtų tautų. Tautos teisė į politinį savarankiškumą kyla iš prigimtinės teisės, kaip sako Daukantas, „nuo dievo yra leista, jog kožna tauta turi sau ypatingai rėdytis, kaipo turinti ypatingą kalbą ir būdą“⁵⁴. „Dievo“ paminėjimas čia labiau yra tiesiog sustiprinti teiginiui, nes tvirtinimo esmė – kad tautos teisė į politinį savarankiškumą kyla iš jos atskiro būdo, prigimtinio būdo. Daukantas čia remiasi prigimtinės teisės teorijos teiginiais, pritaikytais ne individui, o tautai. Tautos (tautų) teisė į politinį savarankiškumą yra prigimtinės teisės dalis, bet tokia pati jos dalis yra ir teisė tautos nariams vartoti savo gimtąją kalbą. Daukantas čia atsiskleidžia kaip galbūt vienas iš ankstyviausių prigimtinės teisės (ne istorinėmis tautų teisėmis, o būtent prigimtinės teisės) paremtos tautos (ir tautinio apsisprendimo) teorijos plėtotojų Vidurio Rytų Europoje.

2. Civilizacinės pažangos samprata spėjamojoje istorijoje ir S. Daukanto istoriografijoje

2.1. Civilizacijos raidos stadijos ir civilizacinė pažanga

Erudicija, naratyvas ir filosofija – tai trys pagrindiniai Apšvietos istoriografijos komponentai. „Filosofija“ labiau suprantant ją ne kaip sisteminį filosofinį argumentavimą, o kaip tam tikrą bendrą svarstymų nuotaiką ir stilistiką. Pasak J. Pococko, bendresnio pobūdžio samprotavimų, svarstymų tarpai, neretai moralinio pobūdžio, neapsiribojant grynai chronologiniu įvykių dėstymu, darydavo istorinį pasakojimą „filosofine istorija“. Apšvietos istoriografijoje norma tampa ne tik chronologinė valdovų istorija, bet ir komercijos, civilizuotų manierų, mokslų ir menų vystymąsi apimanti istorija⁵⁵. Apšvietos istoriografija implikavo, kad civilizacinė pažanga prasideda nuo prigimtinių po-

⁵⁴ Daukantas S., Būdas, p. 422.

⁵⁵ Pocock, vol. 2, 1999, p. 85–86.

reikių (išlikimo) tenkinimo, tad, galima sakyti, iškyla ant prigimtinės teisės pamatų. Civilizacinė pažanga Apšvietos istoriografijoje nebuvo suprantama tik kaip ekonominė ir technologinė pažanga, o vertinama pirmiausia kaip žmogaus, kaip laisvo individo, įgalinimas. Apšvietos istoriografijos požiūriu visuotinę istoriją sudarė tamsos ir šviesos laikotapių kaita, kuri, nors ir nelinijiniu būdu, vedė į civilizacinę pažangą. Apšvietos istoriografijoje ne vienas visuotinės istorijos laikotarpis buvo priskiriamas šviesos laikotarpiams, einantiems po tamsos laikotarpių. Žodis „šviesa“ buvo vartojamas kaip mokslo ir menų, kartu civilizuotų manierų vystymosi metafora. Pavyzdžiui, Voltaire'as visuotinėje istorijoje skyrė keturis šviesos laikotarpius, kurie atstovauja ir keturioms skirtingoms valstybėms: Senovės Graikijos laikotarpis, Senovės Romos laikotarpis, Renesanso Italijos (Florencijos) laikotarpis ir Liudviko XIV valdymo Prancūzijos laikai⁵⁶. Visuotinės istorijos šviesos tendencijos ar civilizacinė pažanga Volterui – tai apšviestoji civilinė valdžia, menų vystymas ir komercijos plėtra⁵⁷.

Atskirą Apšvietos istoriografijos žanrą, greta filosofinės istorijos, sudaro spėjamoji istorija. Pasak spėjamosios istorijos žanro veikalų tyrinėtojo Franko Palmerio, ji pasižymi tuo, kad rėmėsi naratyviniu metodu, spekuliatyviai gana detalai nagrinėjo priešistorinius, dokumentinių šaltinių neturinčius laikus, apimdama itin ilgą istorinį laikotarpį siekė skirti socialinės ekonominės raidos etapus arba stadijas, civilizacinę pažangą suprato nevienareikšmiškai, priskyrė žmonių veiklai ne visada nuspėjamas istorines pasekmes⁵⁸. Skiriant istorinės raidos stadijas, pavyzdžiui, buvo tvirtinama, kad civilizacija esą vystosi per keturias stadijas, keičiančias viena kita. Tos stadijos: medžiotojai, piemenys (klajokliai gyvulių augintojai), žemdirbiai ir prekyautojai⁵⁹. Samprotavimai apie šias stadijas, kaip ir kiti spekulia-

⁵⁶ Ten pat.

⁵⁷ Ten pat, p. 104.

⁵⁸ Palmeri, 2016, p. 34–35.

⁵⁹ Pocock J. G. A., *Barbarism and Religion*, volume 2: *Narratives of Civil Government*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, p. 315.

tyvūs teiginiai apskritai apie ankstyvąją visuomenę, jos atsiradimo aiškinimą nereliginėje perspektyvoje, imti dar vadinti „teorine istorija“ arba „spėjamąja istorija“ („conjectural history“, kaip ją pavadino škotų Apšvietos atstovai), kurios esmė yra euristinis konstruktas ar modelis, taikomas paaiškinti tam tikrus istorinės raidos momentus, nes jiems pagrįsti nėra ar net negali būti pakankamai faktinių duomenų⁶⁰. Spėjamosios istorijos tikslu tapo socialinių ir kultūrinių pokyčių, kaip transformacijos iš vienos socialinės ekonominės sistemos į kitą, naratyvinis vaizdavimas. Žymiausiais, didžiausią poveikį turėjusiais spėjamosios istorijos darbais, rašytais XVIII a., laikomi, šalia Adamo Smitho ir J. J. Rousseau darbų, Davido Hume'o „Natūrali gamtos istorija“ (1757), Adamo Fergusonso „Esė apie pilietinės visuomenės istoriją“ (1767), Johno Millaro „Rangų skyrimo kilmė“ (1771), J. G. Herderio „Idėjos žmonijos istorijos filosofijai“ (1784–1791), Condorset „Žmogaus dvasios pažangos istorinio poveiklio eskizas“ (1795)⁶¹. Vienu iš spėjamosios istorijos objektų tapo prigimtinės būklės klausimas. Tokie XVII a. visuomenės filosofai kaip Tomas Hobbesas ar Johnas Locke'as prigimtinei būklei traktavo neistoriškai, t. y. kaip istoriškai nelokaluotina reiškini, tiesiog kaip tam tikrą hipotetinį momentą, visuomenės steigties momentą, kuris yra grynai spekuliaciniu protavimu paremta įžvalga, kaip tai turėjo būti. Traktavo grynai kaip momentą, o ne kaip raidą. Naratyvinės istorijos metodo, siekdami plačiau aprašyti, atskleisti empirines detales, jie netaikė. Todėl jie ir nelaikomi spėjamosios istorijos atstovais. Pirmasis, kuris ėmė traktuoti prigimtinei būklei kaip konkrečią stadiją perėinant prie visuomenės susidarymo, stengdamasis šį perėjimą gana plačiai aprašyti, buvo S. Pufendorfas, kuris visuomenės susidarymą traktavo ne kaip vienos vienintelės visuomenės sutarties sudarymo momentą, o kaip daugybės tam tikrų nuostatų, grindžiančių visuomeninę būklę, susidarymą⁶².

⁶⁰ Ten pat

⁶¹ Palmeri, p. 34.

⁶² Ten pat, p. 30.

Vienas iš svarbiausių spėjamosios istorijos klausimų, kaip jau minėta, – kaip vyko visuomenės raida, pereinant iš prigimtinės būklės į civilizaciją? A.-Y. Goguet savo darbuose skyrė dvi ankstyvosios civilizacijos formavimosi stadijas, kada klajokliai gyvulių augintojai virsta sėsliais žemdirbiais. Kaip parodė Johnas Pocockas, būtent šią dviejų stadijų ankstyvosios civilizacijos raidos sampratą iš Goguet perėmė garsus britų istorikas Edwardas Gibbonas⁶³. Sėslus gyvenimas sudaro prielaidas formuotis žemės nuosavybei užimamos, apgyvenamos žemės nusavinimo būdu. Sėslus gyvenimo būdas taip pat beveik iškart sudaro pagrindą kurtis ir miestams, atsirasti prekybai. Goguet ypač pabrėžė, kad būtent privačios žemės nuosavybės susiformavimas, galimas tik sėsčiai gyvenant, buvo pagrindas apskritai teisei ir valstybei atsirasti, amatai ir menai atsirado jau tik paskui⁶⁴. Goguet tvirtino, kad civilizacinė pažanga yra kompleksinis reiškinys, materialinės kultūros, menų ir mokslų bei papročių vystymasis yra tarpusavyje susiję. Pasak jo, ypač žemdirbystė pakeitė papročius, kurie buvo šiurkštūs ne todėl, kad nebuvo paremti morale, o dėl skurdo, nepritekliaus⁶⁵. Goguet, savo darbe aptardamas technikos vystymąsi, ypač pabrėžė arklą (plūgo) išradimą⁶⁶, nes jo pasirodymas reiškė žemdirbystės pradžią, kuri savo ruožtu sieta su sėslaus gyvenimo, vadinasi, ir apskritai civilizacijos pradžia. Arklas apskritai Vakarų politinėje mintyje imtas laikyti vakarietiškos laisvės simboliu⁶⁷, nes jis pirmasis išlaisvino žmones iš gamtinės priklausomybės ir darė juos civilizuotus.

⁶³ Pocock J. G. A., vol. 4, p. 42–43.

⁶⁴ Ten pat.

⁶⁵ Rohbeck, Groepler, 2012, p. 265.

⁶⁶ Goguet, 1778, p. 187–193; Rohbeck, Groepler, 2012, p. 263; Rohbeck J., „Geschichtsphilosophien der französischen Aufklärung“, Rohbeck J., *Aufklärung und Geschichte*, Berlin: Akademie Verlag, 2010, p. 70.

⁶⁷ Pocock J. G. A., „Edward Gibbon in History: Aspects of the Text in the History of the Decline and Fall of the Roman Empire“, *The Tanner Lectures on Human Values*, Delivered at Yale University, March 1–3, 1989, p. 333, <https://tannerlectures.utah.edu/_documents/a-to-z/p/pocock90.pdf>, 2019 05 25.

2.2. *Civilizacinė raida Lietuvoje – Daukanto versija*

Daukantas civilizacinę pažangą savo istorijos darbuose laiko labai svarbiu Lietuvos istorijos interpretavimo pagrindu. Visų pirma, „civilizacijos“ sąvoka jam yra raktinė. Tik kuriant lietuviškus atitikmenis, tarptautinio termino „civilizacija“ atitikmuo Daukantui yra „akylumas“. Daukantas savo sudarytame „Didžiajame lenkų–lietuvių kalbų žodyne“ lenkiško žodžio „cywilizacya“ atitikmeniu nurodo lietuvišką „akylumas“, atitinkamai civilizuotas yra „akylas“⁶⁸, civilizuotumas dar įvardijamas kaip „akylumas svieto“⁶⁹. Akylumas plinta per išsilavinimą, tačiau Daukantas kaip akylumo platinimo būdą pirmiausia akcentuoja amatų vystymą ir intensyvius, išplėtotus prekybinius ryšius tarp tautų. Būtent nykstant prekybai didėja žmonių neišprusimas – „prekybos nustojus, aklybė svieto“⁷⁰. Daukantas apgailėstauja, kad „nėra akylų žmonių, kas rėdytų prekybą“⁷¹, kad „žemaičiai paliko nuo tolinojo svieto ir nuo akylumo atskiesti, su vienomis savo meškomis ir briedžiais neišžengiamose giriose begyvenantys“⁷². Prekybos ryšių požiūriu Daukantui jūra – „langas šviesos“⁷³. „Akylais žmonėmis“ apskritai tampama gyvenant miestuose: „<...> gyvendami miestuose, galėtų įturtėti ir akylais žmonėmis tapti.“⁷⁴. Lietuvių tauta senovėje buvusi akyla, t. y. civilizuota, nes buvo turtinga, karinga, turėjo išvystytus prekybinius ryšius: „<...> buvo didžiai garsi gilioj senovėj, nesgi turėjo pažines ir prekiojo ne vien su grekonimis, bet ir su egipčionimis, penicijonimis, kaipo tą rodo pačios karės, kurias senovėj su persų viešpačiais ir su grekonų valdymierais turėjo; jog yra buvusi didžiai turtinga, akyla.“⁷⁵

⁶⁸ *Simono Daukanto raštai. Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas*, parengė Giedrius Subačius, t. 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 122.

⁶⁹ Daukantas S., Pasakojimas, p. 152.

⁷⁰ Daukantas S., Būdas, p. 411.

⁷¹ Ten pat

⁷² Ten pat, p. 631.

⁷³ Ten pat, p. 411.

⁷⁴ Daukantas S., Pasakojimas, p. 395.

⁷⁵ Ten pat, p. 413.

Daukantas ne kartą pabrėžia, kad lietuviai nuo itin senų laikų verčiasi žemdirbyste, tai liudija ne tik rašytinių šaltinių žinios, bet ir lietuvių kalbos duomenys, nes daugelis su žemdirbyste susijusių terminų yra lietuviški, o ne perimti iš kitų kalbų: „<...> žodžiai pačios padarynės, gyvolių, javų ir orės yra yni [gryni] lietuvių žodžiai, ne svetimi.“⁷⁶ Daukantas savo veikaluose, ypač „Būde“, įrodinėja, kad lietuvių žemės nuosavybė nuo labai senų laikų tapo privati, ir tokia ji formavosi ėmus lietuviams ir žemaičiams gyventi sėsliai, nusavinant užimamus sklypus: „<...> laukai jų ir dirvos, sako, ne sodomis yra, bet kame kurs apsigyvenęs girioj pradyrė sau žemės lopelį, tas to sau ponu buvo ir turėjo gynioti jį nuo neprietelių. Nuo ko jau žemlionimis vadinos, jog žemę savo turėjo, jau vyčiais, kaip viršiau minavojau, nuo to, jog turėjo vyti neprietelius gyniodamos, ar nuo to, jog vietoje gyveno ir neklajojo su gyvuliais po laukus ir girias, juos ganydami.“⁷⁷ Dar aiškiau privačios žemės nuosavybės formavimasis kaip ankstyvosios civilizacijos klostymosi ženklas Lietuvoje „Būde“ aprašomas taip: „<...> pirma žemė, arba gruntas, visuomenis buvo, ir, kurs kame buvo pragyvenęs, girios vidury namą sau pastrūnijęs, dirvas apsukui praplėšęs ir pievas praskynęs, tas tokį savo gyvenimą ir gruntą, tam gyvenimui priderantį, turėjo už savo veldėmę ir galėjo kaip tinkamas dovanoti kaip kokį daiktą, kurį būt savo nuopelnu įgijęs.“⁷⁸ Šios citatos aiškiai atspindi Apšvietos istoriografijos (Goguet ir kitų) požiūrį į sėslaus gyvenimo pradžios ir privačios žemės nuosavybės formavimosi sąsajas. Daukanto darbuose yra skiriamas nemažas dėmesys žemdirbystės reikšmei ankstyvojoje Lietuvos istorijoje. Daukantas savo pratarmėje į „Rubinaičio Peliūzės gyvenimą“ arklą traktuoja būtent kaip civilizacijos šauklį: „<...> daug daiktų, didžiai naudingų žmogaus gyvenime ir su didžiu vargu įsteigtų, kurie jiems niekuo rodos esant, kaipogi daug šimtų metų prašoko, lig iš-

⁷⁶ Daukantas S., *Istorija Žemaitiška*, t. 1, p. 40.

⁷⁷ Daukantas S., *Būdas*, p. 589.

⁷⁸ Ten pat, p. 572.

mintingas žmogus išmanė pirmąjį žambį.⁷⁹ Justino istorijos vertimo pratarinėje Daukantas apgailestauja, kad dėl Justino sutrumpinto Trogo Pompėjaus atpasakojimo šis veikalas neleis susidaryti gero vaizdo skaitytojui, „kas pirmasys szioje pasaulieje žombi pramanė“⁸⁰. Perėjimas prie žemdirbystės, pasak Daukanto, reikalauja daug ankstesnio įdirbio: „<...> alvienam yra žinoma, jei kokia tauta keta pradėti arti, turi pirma jau žinoti, kaip žambį padirbti, gyvolius apjaukinti, butos padargą sumanyti knebinėti, indas, rykus ir namus dailidauti, save daryti, kitaip be tų žinių nė kokių javų negal įveisti.“⁸¹ Tai teiginiai, kuriuose identifikuojama Goguet tvirtinimų įtaka.

Daukantas pateiktą spėjamosios istorijos tipo svarstymą apie privačios nuosavybės atsiradimą tarp lietuvių dar papildo specifinio konteksto, pereinant iš prigimtinės būklės į civilizuotą, aptarimu ir konkretintu socialinės harmonijos, paremtos pagarba individo laisvei, kaimyniškais santykiais, vaizdiniu: „<...> tose giriose ilgainiui įsikūrė, atsikieminėdami vienkiemiuose per gerą šaukimą nuo kits kito taip, idant balsą gaidžio ar šunies savo susiedo galėtų girdėti, ką darė jau dėl išsvengimo tarp savęs barnių, kurie it veikiai galėjo keltis, turint lygiai pievas, dirvas ir daržus, jau saugodamies nuo gaisrų, idant, vienam trobesiui užsidegus, negalėtų ugnis prigauti susiedo trobesio, arba, nutikus viename kieme kokiai nočiai, idant antrasis, girdėdamas savo susiedo šunis lojant, pats galėtų tuo tarpu pasitiekti ojų nuo savęs remti ar antram pagalbą duoti, jei to būt reikę. Ir taip išmintingi kalnėnai ir žemaičiai tokiu pasirėdymu pagalbą ir atsargą viens antram įsteigė, nesgi, taip gyvenant, nebuvo tarp jų nei įžodžiui, nei įtarčiai, neigi skaugei vietos. Pakajus tarp jų buvo jiems visų pirmąja lieta.“⁸² Šis vaizdinys yra prigimtinės būklės ar perėjimo iš prigimtinės į civilizuotą būklę rekonstravimas, pasitelkiant is-

⁷⁹ Daukantas S., *Vertimai ir sekimai*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 213.

⁸⁰ *Simono Daukanto raštai, Istorija Justinaus*, parengė, pratarinę ir komentarus parašė Roma Bončkutė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 49.

⁸¹ Daukantas S., *Istorija Žemaitiška*, t. 1, p. 67.

⁸² Daukantas S., *Būdas*, p. 429.

torinę filosofinę vaizduotę, taigi spėjamosios istorijos priemonė. Visas Lietuvos girių ir jose gyvenančių senovės lietuvių aprašymas yra prigimtinės būklės istorinė rekonstrukcija, paremta ne tik teoriniais spėjimais, bet ir tam tikra, nors ir labai minimalia, istorine, tiksliau, etnografinė, medžiaga. Žemės nuosavybės kilmės aptarimas Daukantui tarnavo pagrįsti požiūriui, kurį formulavo neostoicistinės prigimtinės teisės teorijos pradininkai, kad pirmiau atsirado teisės normos ir teisė, o tik vėliau – viešoji (valstybinė) valdžia.

Daukanto Lietuvos istorijos interpretavimas pagal civilizacinės raidos stadijas jo istorijos veikaluose kiek skiriasi. Anksčiau rašytoje „Istorijoje Žemaitiškoje“ yra sakoma, kad senovės lietuvių ankstyviausia istorijos stadija buvo medžiotojų stadija: „Pradžioj kiekvienos tautos, lygia dalia ir lietuvių ir žemaičių, žmonys, negyvendami dar sandraugėj, bet paskydę po laukus ir girias it paukščiai, pirma klajojo maitindamies žuvimis, paukščiais ir žvėrimis.“⁸³ Būtent šioje medžiotojų aplinkoje dažnai kildavo nesutarimų dalijantis sumedžiotą laimikį: „<...> nuo kits kito grobstė ir imliojo sugautą žvėrį ar žuvį.“ Tad esą todėl atsirado kunigai, kurie davė pirmuosius įstatymus ir įvedė teokratinę santvarką: „<...> rėda, arba tvarka, tų kunigų vadinos teokracija, tai yra rėda tarpinukų tarp žmonių ir dievų.“⁸⁴ „Sandrauge“ Daukantas įvardija „visuomenę“ ir rašo, kad buvo istorijos stadija iki jos atsiradimo, taigi iš esmės prigimtinė būklė, dar iki gyvenimo visuomenėje ar visuomeninėje santvarkoje. Daukantas taip pat pažymi, kad visuomenės būtina sąlyga yra teisingumo laikymasis, teisingumo pavyzdys rodomas elgesiu: „<...> teisybę, kaipo įgimtą privalumą kiekvieno žmogaus, be kurio nei vienas negalėtų bursoj gyventi.“⁸⁵ Dar vienas žodis „visuomenei“ įvardyti – „svieto draugė“⁸⁶.

Atsiradus visuomenei, įstatymai ar politinė valdžia nebūtinai atsiranda iškart, t. y. tuo pačiu metu kaip visuomenė, nors įgimta tei-

⁸³ Daukantas S., *Istorija Žemaitiška*, t. 1, p. 56.

⁸⁴ Daukantas S., *Istorija Žemaitiška*, t. 1, p. 93–94.

⁸⁵ Ten pat, t. 2, p. 50.

⁸⁶ Daukantas S., *Būdas*, p. 529, 579.

singumo norma egzistuoja. Vėliau rašytame „Būde“ dėstoma kiek kitokia versija nei „Istorijoje Žemaitiškoje“, aiškiai akcentuojama žemdirbių bendruomenė, kaip itin ankstyva istorijos stadija Lietuvoje, o nesutarimai tarp pirmųjų gyventojų, kurie dar nesivertė žemdirbyste, neminimi. „Pasakojime apie veikalus senovės lietuvių“ pabrėžtinai sakoma, kad senovės „lietuviai buvo artojai, ne nomadai“⁸⁷. Atrodo, kad „Būde“ Daukantas pasirenka nuoseklesnį, nei „Istorijoje Žemaitiškoje“, perėjimo iš prigimtinės būklės į visuomeninę vaizdavimą kaip pirmiausia natūralią evoliuciją, nors religinių bei vėliau pasaulietinių autoritetų duotų įstatymų atsiradimas tam tikru momentu vis tiek buvo reikalingas, taip ir atsitiko.

Civilizacinę pažangą, Daukanto požiūriu, atneša prekyba, pramonė ir išsilavinimas. Vien tik prekyba, prasidėjus Lietuvos nuosmukiui XVI a.–XVII a. pradžioje, dar esą padėjo išlaikyti lietuviams „akylumą“: „<...> tuo dar turėjos, jog daugybė tarp pačių lietuvių prekyba vertės ir tuo kokį tokį akylumą savo tautoje antturėjo.“⁸⁸ Viena iš Abiejų Tautų Respublikos nuosmukio priežasčių – ekonominis konservatyvumas, naujovių nepripažinimas: „<...> dirbinyčių, arba fabrikų, nesteigė į savo kraštą, idant tų daiktų, kurių turtingieji gėidė, galėtų čia pat gauti ir iš svetimų kraštų nereiktų jų gabenti ir pirkti ir per tą savo pinigus iš namų svetimiems atduoti.“⁸⁹ Civilizacijos stadijos, susijusios su mokslo ir švietimo suklestėjimu, lietuviai dar nepasiekė, bet turėtų pasiekti ateityje: „<...> dėl ko gi lietuviai ir žemaičiai negali stengti, idant dasiektų tą laiptą šviesybės, ant kurio išsikėlė kitos giminės.“⁹⁰

Svarbu galiausiai konstatuoti, kad Daukantas nevaizdavo lietuvių tautos istorinės raidos kaip kultūrinio vystymosi prasme visiškai savitos, jis ją interpretavo taikydamas universalias civilizacinės raidos schemas.

⁸⁷ Daukantas S., Pasakojimas, p. 62.

⁸⁸ Daukantas S., Būdas, p. 639.

⁸⁹ Ten pat.

⁹⁰ Daukantas S., Darbai, p. 35–36.

Išvados

Daukantas savo veikalus grindė neostoicistinės prigimtinės teisės teorijos bei atskirų ryškių jos atstovų, pirmiausia Hugo Grotiuso, Samuelio Pufendorfo ir Antoine'o-Yveso Goguet suformuluotomis nuostatomis, kai kurias jų originaliai interpretuodamas. Prigimtinės teisės normas Daukantas atseka seniausiuose papročiuose, todėl daug dėmesio skiria senovės lietuvių papročių rekonstrukcijai. Pirmiausia trijų jų grupių, kurios buvo tiesiogiai siejamos su prigimtiniais poreikiais, t. y. religinių, tuoktuvių ir laidotuvių papročių. Daukanto istorijos darbuose stengiamasi apibūdinti perėjimo iš prigimtinės būklės į civilizuotą būklę Lietuvoje aplinkybes ir bruožus, naudojantis įvairia istorine bei etnografinė medžiaga, bet taip pat remiantis spėjamosios istorijos, vystomos kaip moralinės politinės filosofijos, bet taip pat Apšvietos istoriografijos dalis, principais. Universalią prigimtinės teisės teoriją Daukantas stengiasi empiriškai pagrįsti ir iliustruoti remdamasis Lietuvos istorijos ir etnografinių bei kalbinių duomenų medžiaga. Civilizacinės pažangos samprata yra itin svarbi Daukantui interpretuojant ir vertinant istorinius procesus ir Lietuvos istorijos įvykius. Tačiau civilizacinės pažangos Daukantas neatrigoja nuo prigimtinės teisės, laiko, kad ji tinkamai pasireiškia tik paisant prigimtinės teisės.

Literatūra ir šaltiniai

- Aleksandravičius E., *Prieš Aušrą*, Vilnius: Versus aureus, 2015.
- Baár M., *Historians and Nationalism: East-Central Europe in the Nineteenth Century*, Oxford: Oxford University Press, 2010, <<https://doi.org/10.1007/s11212-010-9114-y>>.
- Berenis V., „Simono Daukanto ir Juozo Jaroševičiaus istorinės Lietuvos samprata“, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius: Viltis, 1993, p. 90–103.
- Biržiška M., „Simono Daukanto biblioteka“, *XXVII knygos mėgėjų metraštis*, Kaunas, 2, 1937, p. 59–70.
- Bončkutė R., „Teodoro Lepnerio apybraižos „Prūsijos lietuvis“ citatos Simono Daukanto veikale „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“, *Knygotyra* 71, 2018, p. 161–196, <<https://doi.org/10.15388/knygotyra.2018.71.7>>.

- Bončkutė R., „Alberto Vijūko-Kojalavičiaus veikalas *Historia Lituana* recepcija *Istorija Žemaitiška*“, *Senoji Lietuvos literatūra*, 2009, 27 knyga, p. 353–377.
- Bončkutė R., „S. Daukanto istoriografinių darbų rankraščiai“, *XIX amžiuo įžengus. Senoji Lietuvos literatūra*. 3 knyga, Vilnius: Pradai, 1994, p. 113–148.
- Bončkutė R., „Pirmoji lietuviška istorija: du Simono Daukanto „Darbų“ rankraščiai“, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 5: Simonas Daukantas, Vilnius, 1993, p. 50–62.
- Bončkutė R., „Iš trijų Simono Daukanto užrašų knygų“, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 5: Simonas Daukantas, Vilnius, 1993, p. 195–206.
- Bryner G., Vetterli R., „Hugo Grotius and Natural Law. A Reinterpretation“, *The Political Science Reviewer* 22 (1), 1993, p. 370–402.
- Carhart M. Ch., *The Writing of Cultural History in Eighteenth-Century Germany*, PhD Dissertation, New Brunswick: Rutgers University, 1999.
- Daukantas S., „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“, Daukantas S., *Raštai*, sudarė Vytautas Merkys, Vilnius: Vaga, 1976, t. 1, p. 401–654.
- Daukantas S., „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“, Daukantas S., *Raštai*, sudarė Vytautas Merkys, Vilnius: Vaga, 1976, t. 1, p. 33–400.
- Daukantas S., „Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje“, Daukantas S., *Raštai*, sudarė Vytautas Merkys, Vilnius: Vaga, 1976, t. 2, p. 5–706.
- Daukantas S., *Istorija Žemaitiška*, parengė Birutė Vanagienė, t. 1–2, Vilnius: Vaga, 1995.
- Daukantas S., *Vertimai ir sekimai*, Vilnius: Vaga, 1984.
- Dementavičius J., „Simonas Daukantas. Politinio mąstymo apmatai Lietuvai“, Dementavičius J., *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 40–72.
- Genzelis B., *Socialinės ir politinės minties raida Lietuvoje*, Vilnius: Margi raštai, 2005.
- Genzelis B., *Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1972.
- Goguet A.-Y., *De l'origine des loix, des arts, et des sciences; et de leurs progrès chez les anciens peuples*, Paris: Knapen, 1778, t. 1.
- Grotius H., „Prolegomena to the First Edition of *De Jure Belli ac Pacis*“, Grotius H., *The Rights of War and Peace*. Edited and with introduction by Richard Tuck. Book 3, Indianapolis: Liberty Fund, 2005, p. 1741–1762.
- Haakonssen K., „Hugo Grotius and the History of Political Thought“, Haakonssen K. (ed.), *Grotius, Puffendorf and Modern Natural Law*, Aldershot: Ashgate, 1999, p. 35–61, <<https://doi.org/10.4324/9781315093376-3>>.
- Hont I., *Jealousy of Trade: International Competition and the Nation-State in Historical Perspective*, Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 2005, <<https://doi.org/10.1017/s0022050709000461>>.
- Ivinskis Z., „Simanas Daukantas ir Lietuvos istorija“, *Naujoji Romuva*, Nr. 11, 1936, p. 247–250.
- Ivinskis Z., „Lietuvių kultūros istorikas Simanas Daukantas“, *Naujoji Romuva*, Nr. 12, 1936, p. 275–277.

- Janulaitis A., *Simanas Daukantas*, Vilnius: M. Kukta, 1913.
- Kiaupa Z., „Simono Daukanto parengti Lietuvos Metrikos medžiagos rinkiniai“, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius: Viltis, 1993, p. 104–117.
- Krapauskas V., „The World of Simonas Daukantas and the Beginnings of Lithuanian Historiography“, Krapauskas V., *Nationalism and Historiography: The Case of Nineteenth-century Lithuanian Historicism*, Boulder: East European Monographs, 2000, p. 63–90.
- Kuolys D., „Simonas Daukantas – „įspėjęs ateities dvasią“, *Liaudies kultūra*, Nr. 4 (181), 2018, p. 24–32.
- Lebedys J., „Simono Daukanto biblioteka“, Lebedys J., *Lituanistikos baruose*, t. 1: *Studijos ir straipsniai*, Vilnius: Vaga, 1972, p. 304–326.
- Liggio L. P., Chafuen A. A., „Cultural and Religious Foundations of Private Property“, Colombatto E. (ed.), *The Elgar Companion to the Economics of Property Rights*, Cheltenham: Edward Elgar, 2004, p. 3–47, <<https://doi.org/10.4337/9781845421540.00009>>.
- Merkys V., *Simonas Daukantas*, Vilnius: Vyturys, 1991.
- Morrison J. C., „Vico’s Doctrine of the Natural Law of the Gentes“, *Journal of the History of Philosophy*, 1978 16 (1), p. 47–60.
- Palmeri F., *State of Nature, Stages of Society: Enlightenment Conjectural History and Modern Social Discourse*, New York: Columbia University Press, 2016, <<https://doi.org/10.7312/columbia/9780231175166.003.0002>>.
- Pearson S. A. Jr., „Natural Law and the American Regime: Conflicting Perspectives on Founding Principles“, Wright B. J. Jr., *American Interpretations of Natural Law: A Study in the History of Political Thought*, Abingdon: Routledge, 2016, p. IX–XXXIX, <<https://doi.org/10.4324/9781315082622>>.
- Pivoras S., „Politinės mąstysenos tradicijos Simono Daukanto istoriografijoje: respublikonizmas ir verslumas“, *Darbai ir dienos* 70, 2018, p. 89–111, <<https://doi.org/10.7220/2335-8769.70.5>>.
- Pocock J. G. A., „Edward Gibbon in History: Aspects of the Text in the History of the Decline and Fall of the Roman Empire“, *The Tanner Lectures on Human Values*, Delivered at Yale University, March 1–3, 1989, <https://tannerlectures.utah.edu/_documents/a-to-z/p/pocock90.pdf>, 2019 05 25.
- Pocock J. G. A., *Barbarism and Religion*, volume 1–6, Cambridge: Cambridge University Press, 1999–2015.
- Pufendorf S., *Of the Law of Nature and Nations*, Oxford: L. Lichfield, 1710.
- Repšys J., „S. Daukanto pažiūros į istorinį procesą ir istorijos mokslo uždavinius“, *LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Filosofija*, 1963, t. III, p. 111–124, <<https://doi.org/10.15388/problems.1963.3.7275>>.
- Repšys J., Simono Daukanto visuomeninės ir politinės pažiūros, Filosofijos mokslų kandidato disertacija. Nepublikuotas rankraštis. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1961.
- Repšys J., „Visuomeninės-politinės S. Daukanto pažiūros“, *Pergalė*, Nr. 12, 1960, p. 116–126.

- Rohbeck J., „Geschichtsphilosophien der französischen Aufklärung“, Rohbeck J., *Aufklärung und Geschichte*, Berlin: Akademie Verlag, 2010, p. 54–100, <<https://doi.org/10.1524/9783050061092>>.
- Rohbeck J., Groepler E., „La philosophie de l’histoire chez Antoine-Yves Goguet: chronique bibliographique et progrès historique“, *Dix-huitième Siècle*, 2002, vol. 34, p. 257–266, <<https://doi.org/10.3406/dhs.2002.2484>>.
- Simono Daukanto raštai. *Didysis lenkų-lietuvių kalbų žodynas*, t. 1–3, parengė Giedrius Subačius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993–1996.
- Simono Daukanto raštai. *Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis dialogas*. Pratarinė, įvadas, laiškų komentavimas, Teodoro Narbuto laiškų vertimas, Reda Griškaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- Simono Daukanto raštai, *Istorija Justinaus*, parengė, pratarinė ir komentarus parašė Roma Bončkutė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
- Subačius G., „Simono Daukanto Didžiojo lenkų-lietuvių kalbų žodyno naujadarai: individuali žodžių daryba“, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 4: *Liaudis virsta tauta*, Vilnius: Baltoji varnelė, 1993, p. 135–216.
- Subačius G., *Simono Daukanto Rygos ortografija (1827–1834)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.
- Trencsényi B., Janowski M., Baár M. et al. *A History of Modern Political Thought in East Central Europe*. Oxford: Oxford University Press, 2016–2018, Vol. 1–2, <<https://doi.org/10.1093/oso/9780198829607.001.0001>>.
- Tuck R., „The ‘Modern’ Theory of Natural Law“, Pagden A. (ed.), *The Languages of Political Theory in Early-Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, p. 99–119, <<https://doi.org/10.1017/cbo9780511521447.006>>.
- Usačiovaitė E., „Simboliai Simono Daukanto veikaluose“, *Sovijus. Tarpdalykiniai kultūros tyrimai* 5 (1), 2017, p. 24–44.
- Wolloch N., „Facts, or Conjectures”: Antoine-Yves Goguet’s Historiography“, *Journal of the History of Ideas* 68 (3), 2007, p. 429–449, <<https://doi.org/10.1353/jhi.2007.0029>>.
- Wright J. K., *A Classical Republican in Eighteenth-Century France: The Political Thought of Mably*, Stanford: Stanford University Press, 1997, <<https://doi.org/10.3138/cjh.34.1.102>>.
- Žukas S., *Simonas Daukantas*, Kaunas: Šviesa, 1988.